

“ BOLALARNING NUTQIY KAMCHILIKLARNI TEKSHIRISH VA ANIQLASHNING SISTEMALI USULLARI”

*Andijon davlat universiteti Pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi*

Annatsiya: Ushbu maqola maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarida uchraydigan oddiy yoki murakkab nutq kamchiliklarini o'z vaqtida aniqlash, tekshirish va oldini olish shuningdek bartaraf etishga doir ishlar to'g'risida

Kalit so'zlari: nutq, og'zaki nutq, dialog, monolog, muloqot, nutq kartasi, nutqiy kamchilik, bog'lanishli nuloq

Kadrlarni tayyorlash milliy dasturi, maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlari oldiga muhim vazifani-bolalarni maktabda o'qishga psixologik jihatdan tayyorlash, ya'ni boshlang'ich sinflarda muvaffaqiyatli o'qish, boshlang'ich maktabning dasturni to'la o'zlashtirib olish uchun zarur bo'lgan ruhiy sifatlar, bilim, ko'nikma va malakalari tarkib toptirish vazifasini qo'yadi. Bolaning aqliy rivojlanishida og'zaki nutqning vujudga kelishi katta ahamiyatga ega. Tarbiyachi bolaning so'z boyligini aniqlaydi, boyitib boradi va faollashtiradi, bolalarni tovushlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rgatadi, og'zaki nutqning turli shakllarigi – monolog (aytib berish, qayta hikoya qilib berish) va dialogga (so'zlashuv yoki savol – javob nutqiga), so'zlarni grammatik jihatdan to'g'ri o'zlashtirish va to'g'ri tuzishga o'rgatadi.

Bolalar bog'chasida ham, maktabda ham olib boriladigan tillar ta'lim standartlari, dasturida ko'rsatilgan bilim va malakalarni hosil qilish, shaxsning ba'zi bir xususiyatlarini, hulq-atvorini tarbiyalashga qaratilgan. Dastur talablarini to'laqonli bajarish uchun tarbiyachi va o'qituvchilar o'z tarbiyalanuvchilarining barcha xususiyatlarini, ayniqsa, nutqiy rivojlanishini har tomonlama tekshirib, kamchiliklarini aniqlashlari, bularni bartaraf etish yoki bolani tegishli mutaxassislariga, ular esa tegishli muassasalarga yuborishlari talab etiladi. Logopedik tekshirishlar ta'lim-tarbiya usullari va prinsiplari asosida olib boriladi va bunda bola har tomonlama tekshirib ko'riladi.

Logopedik tekshirishlar ikki shaklda olib boriladi: induvidual va frontal tekshirishlar. Induvidual tekshirishlar o'quv yilining boshida tarbiyachi yoki o'qituvchining har bir bolani kamida ikki hafta davomida kuzatib borishidan iborat bo'ladi. Frontal tekshirish vaqtida bolalar bog'cha gruppasi yoki sinfda she'r, hikoya aytib beradilar, savollarga javob qaytaradilar yoki rasmga qarab hikoya tuzadilar. Bu vaqtda bolalar nutqining umumiy holati, artikulyasiyasi, nutq sur'ati, tovushlar talaffuzi, ovoz kuchi, sifati kuzatib borilib, ular nutqidagi kamchiliklar aniqlanadi. Shundan so'ng nutqida kamchiligi bo'lgan bolalar alohida ro'yxatga olinadi,

gruruhning nutq kartasi tuziladi. Nutqida kamchiligi boʻlgan har bir bola uchun individual nutq kartasi toʻldiriladi. Nutq kamchiligiga ega bolani har tomonlama tekshirish, uning (tugʻuruqqacha, tugʻuruq vaqtidagi va tugʻuruqdan keyingi davri toʻgʻrisidagi, shaxsining rivojlanishi haqidagi zarur maʼlumotlarni bilish zarur. Tekshirishning asosiy bosqichida logoped bola haqidagi anamnez maʼlumotlarini aniqlash maqsadida ota-onalar bilan suhbat oʻtkazadi. Ota-onalar bilan suhbatda logoped oilada boʻlib oʻtgan alohida ahamiyatga ega hodisalarni va shunga bogʻliq holda bolalarning umumiy nutq taraqqiyotining oʻziga xos tomonlarini aniqlaydi.

Bolaning tugʻuruqqacha, tugʻuruq vaqti va tugʻuruqdan keyingi davrlardagi rivojlanishining oʻziga xos tomonlari aniqlanadi. Bu quyidagi taxminiy tartib asosida olib boriladi:

a) tugʻuruqqacha boʻlgan davr.

Ona bilan suhbatda logoped baʼzi nasliy omillarni belgilaydi: ota-onalarning bola tugʻilgunga qadar salomatligining ahvoli, ularda asab-ruhiy, teri-tanosil kasalliklari, nutqiy patologiya boʻlganmi, ota-onadan biri alkogolizm, yuqumli va boshqa kasalliklarga uchraganmi?

Shuningdek, bolaning tugʻuruqqacha boʻlgan rivojlanishiga oid quyidagi asosiy jihatlar aniqlanadi?

- onaning bola tugʻilayotgan vaqtdagi yoshi;
- onaning homiladorlikning birinchi va ikkinchi yarmida boshdan kechirgan kasalliklari (Qizilcha, gripp, toksoplazmoz, qandli diabet, jigar, buyrak kasalliklari, angina, anemiya);
- homiladorlikning birinchi va ikkinchi yarmida shikastlanishlar, qorin yuzasida lat yeyishlar, yurak-tomir kasalliklari, toksikozlar, bolaning tushish xavfi boʻlganmi?;
- homiladorlik davrida dorilar bilan davolanganmi yoki yoʻqmi?;
- homiladorlik davrida rentgenologik tekshiruvdan oʻtganmi yoki qandaydir radioaktiv nurlanish boʻlganmi va boshqalar. Homiladorlik davridagi noqulay omillarni aniqlash logopedga bu omillarni bolaning keyingi nutqiy taraqqiyotiga bevosita taʼsirini aniqlashda yordam beradi.

b) tugʻuruq davri.

Logoped ona bilan suhbatda tugʻuruq oʻtishining tavsifi va oʻziga xos xususiyatlarini aniqlaydi: tugʻuruqning boshlanishi vaqti - oʻz vaqtida, homiladorlikning 8 - oyida, 7 - oyida suvning barvaqt ketishi boʻlganmi, tugʻuruqning uzoq davom etishi, qisqichlarning qoʻllanishi, vakuum-ekstraktorning qoʻllanishi, tugʻuruq faoliyatining muvofiq taʼminlovchi dorilar qoʻllash, homilani qoʻl bilan yoki kessar operatsiyani qoʻllab ajratib olish.

Bu suhbatda bolaning tugʻilgan paytidagi holati aniqlanishi zarur: darrov yigʻlaganmi yoki yoʻqmi, koʻk, oq asfiksiya, ogʻirligi (1500 kg dan koʻp yoki kam), boʻyi, turli shikastlar, sinishlar, qon quyilishi, tugʻuruq shishi, boshqa jarohatlanishlar boʻlganmi?;

v) tug'uruqdan keyingi davr.

Bolaning tug'ilgandan keyingi davrdagi somatik rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni logoped ona bilan olib boriladigan suhbat jarayonida aniqlaydi:

- bolani onaga tug'ilgandan keyin necha soat o'tgach olib kelingan, bola ko'krakni qanday olgan va emgan (faol, faol emas, tezda charchab uxlashi);

- bola uyg'oq vaqtida o'zini qanday tutar edi: tinch yoki notinch, baqiroq, yig'loq va boshqalar;

- hayotining birinchi yilida - 3 yoshgacha; pnevmoniya: ko'k yo'tal, dispepsiya, dizentriya kasalliklari bilan og'riganmi?

Shuningdek, bolada qandaydir tug'ma kasalliklar bor yoki yo'qligi aniqlanadi - yurak porogi, maymoqlik va bosh jarohatlanishi bo'lganmi?

A.R.Luriya ichki nutqni tekshirishda uning tashqi tomon bilan o'zaro bog'liqligini e'tiborga olish kerakligini ta'kilaydi. A.R.Luriya shu bilan tushuntiriladiki, nutqni eshitishning buzilishi nutq artikulyasiyalari va tashqi nutqning ikkilamchi buzilishiga olib keladi. Artikulyator jarayonlar va ichki nutqning buzilishi nutq tovushlarini idrok qilish va nutq mazmunini tushunish kabi jarayonlarga ta'sir qiladi. Bundan ilgari ichki nutqning murakkabligi haqida L.S.Vigotskiy ham yozgan edi. Uning fikricha, nutqni tushunish - tovush signali bo'yicha reaksiyani bajarishdan ko'ra ko'proq va boshqacharoq narsadir. [1]

Fonematik eshitishni tekshirish.

Fonematik eshitish bolada bevosita nutqiy aloqa asosida shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bir-biridan bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni ajrata olmaydilar, shuning uchun bolalarga bir tovush bilan farq qiladigan so'zlarni beramiz:

gul - ko'l soch - qoch

ko'z - tuz oz - och

sim - shim baxor - naxor

va shu so'zlarga mos rasmlarni topish va ko'rsatish ko'nikma

si aniqlanadi.

So'zlarning tushunishni tekshirish

Tekshirish shundan boshlanadiki, bolaga narsalarning nomi aytiladi va ularni ko'rsatib berish so'raladi. Masalan, tana qismlari - ko'z, peshona, yuz, burun, soch, daxan, qo'l, oyoq va boshqalar. Keyin bolaga uy jihozlarini: stol, stul, shkaf, qandil, ko'zgu; o'yinchoqlardan - qo'g'irchoq, mashina, koptoklarni ko'rsatish taklif qilinadi. So'zlarni tushunishni tekshirishning keyingi bosqichi rasmda tasvirlangan narsalarni tanish ko'nikmasini aniqlashdan iborat bo'ladi. Bunda bolaga turli mavzuli guruhga kiruvchi va bir-biridan shakli, rangi, hajmi va son jihatidan farq kiluvchi narsalar tasvirlangan rasmlar ko'rsatiladi. Bu rasmlarda uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar, o'yinchoqlar, sabzavotlar, mevalar, idish-tovoqlar, transport, shuningdek yil fasllari

tasvirlangan bo`ladi. Bu didaktik material maktabgacha ta`lim tashlotining dastur talablariga muvofiq keladi va ularning yoshiga qarab ajratiladi.

Sodda gaplarni tushunishni tekshirish

Bolaga vaziyatli rasmlar ko`rsatiladi va bir qator quyidagi ko`rinishli sodda gaplar aytiladi: «Qiz o`tiribdi», «Qizda qizil koptok bor», «Bola yuguryapti», «Bolada mashina bor», «Kuchuk yuguryapti» va hokazo. Shundan so`ng bola aytilayotgan hodisa tasvirlangan rasmni ko`rsatishi lozim. Bundan tashqari quyidagilarni ko`rsatish so`raladi: olmaxonning momik dumi, Qiz qayerda sakrayapti, yuguryapti, yozyapti, sirpanchiq uchyapti va hokazolar.

Keyin bitta gapda kelgan 1,2,3 ta izchil xususiyatlarni bajarishni o`z ichiga oluvchi so`z shaklidagi buyruqlarni bajarish usulidan foydalaniladi. Masalan: «Tur, stol yoniga bor, o`yinchoqlarni ol va polga qo`y. Koptokni ol, polga ur va menga ber».

So`ng bolalarning grammatik qurilishlarni tushunishlari aniqlanadi.

**1. Birlik va ko`plikdagi otlarni tushunish.** Bolaga narsalarga oid rasmlar ko`rsatiladi, uni tanishi va ko`rsatish ko`nikmasi aniqlanadi: mashina qayerda, mashinalar qayerda, qo`g`irchoq qayerda, qo`g`irchoqlar qayerda, olma qayerda, olmalar qayerda va boshqalar.

2. Kichraytirish - erkalash qo`shimchasiga ega bo`lgan so`zlarni tushunish.

Bolaga narsalarga oid rasmlar beriladi va quyidagilarni ko`rsatish ko`nikmasi aniqlanadi: stol qayerda, o`yinchoqli stolcha qayerda, qoshiq qayerda, qoshiqcha qayerda, quyon qayerda, quyoncha qayerda va hokazolar.

**3. Bog`lanishli nutq mazmunini tushunish.** Bu bo`limda she`riy va darak gapli matnlar mazmunini tushunish tekshiriladi. Buning uchun bolalarga she`riy matn taklif qilinadi. Nutqi to`liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarning ichki nutqini chuqur tekshirish ruhiy-logopedik tekshirishning umumiy tartibida bolalarning sust lug`atini va, shuningdek, ular ruhiy faoliyatining ba`zi tomonlari holatini aniqlashga yordam beradi, chunki mantiqiy idrok insonning murakkab ixtisosiy perspektiv fikri-mnemik faoliyati bo`lib hisoblanadi. Ichki nutq bolaning kishilar bilan aloqa bog`lanishiga va faoliyatiga ta`sir qiladi, nutqiy va nutqiy bo`lmagan harakatlarni rejalashtirishning quroli bo`lib maydonga chiqadi.

Bolani bolalar nutq bog`chasiga qabul qilingach, logoped tomonidan bir oy davomida tekshirish olib boriladi; keyinchalik tekshirish natijalari tuzatish orqali logopedik ta`sir qilish jarayonida yanada aniqlashtiriladi.

Bolaning muloqotga kirishini tekshirish

Nutqi to`liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan birinchi uchrashuvda logoped bolaning muloqotga qanday kirishishini aniqlaydi: (oson, qiyin yoki xayiqib, qo`rqib, negativizm). Bolaning o`z tengdoshlari bilan qanday nutqiy aloqaga kirishi tekshiriladi: boshqalar bilan oson nutqiy aloqa o`rnatiladi, tez-tez yoki kamdan-kam

urishadi, nutqiy aloqaga kirishishida tashabbuskor yoki sust nutqiy aloqaga kirishishi turg'un.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Korreksion pedagogika va logopediya Toshkent "IQTISOD-MOLIYA" 2007.
2. V.S. Raxmanova "Defektologiya asoslari" Toshkent VORIS – NASHRIYOT 2012
3. D.R. Babayeva "NUTQ O'QITIRISH NAZARIYASIVA METODIKASI" «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018.
4. M. Ayupova "LOGOPEDIYA" O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent - 2019